

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ
ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

8 – ΜΑΪΟΣ 2006

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ:
ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)
Πλατεία Ἐλευθερίας 1 - Ἀθήνα 105 53
τηλ. - fax: 210 32 23 062
e-mail: aski@otenet.gr

Κατερίνα Δέδε

Ἰωάννα Παπαθανασίου

Ἀρτέμης Ἰωαννίδης

Στέφανος Α. Στεφάνου

Λεωνίδας Φ. Καλλιβρετάκης

Χρήστος Ἡλιάδης

Αἰμιλία Ροφούζου

Ἀπό τό Ἀρχειοτάξιο 3

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: 21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Στίς μέρες τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος 4

«Ἑλλάς Ἑλλήνων –καί ὄχι μόνο– Γελοιογράφων». Γελοιογραφίες στόν ἀντιδικτατορικό τύπο τοῦ ἐξωτερικοῦ 6

Ἀναδρομή στό 1967. Πῶς ἔζησε ὁ Μίνως Ἀργυράκης τό πραξικόπημα 13

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΜΕΡΕΣ: ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

17

Γιῶργος Βότσης ~ Γιάνης Γιανουλόπουλος ~ Μανώλης Γλέζος ~ Μαρία Ἡλιοῦ ~ Θανάσης Καλαφάτης ~ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης ~ Γιάννης Καούνης ~ Νίκος Κιάος ~ Γιώργης Ι. Κλάδος ~ Παῦλος Δ. Κλαυδιανός ~ Λεωνίδας Κύρκος ~ Βασίλης Κωτούλας ~ Ἀντώνης Λιάκος ~ Θόδωρος Μαλικιώσης ~ Μίμης Μανωλάκος ~ Ξανθίπη Μίχα Μπανιά ~ Τάκης Μπενᾶς ~ Μιχάλης Παπαγιαννάκης ~ Τίτος Πατρίκιος ~ Δημήτρης Σπάθης ~ Κωνσταντίνος Τσουκαλᾶς ~ Κώστας Φιλίνης

Ἡ ἔκθεση τοῦ Μπάμπη Δρακόπουλου γιά τήν 21η Ἀπριλίου 1967. Ἡ κομμουνιστική Ἀριστερά στίς μέρες τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος 74

Ἐνα παράνομο τυπογραφεῖο στίς μέρες τῆς δικτατορίας 97

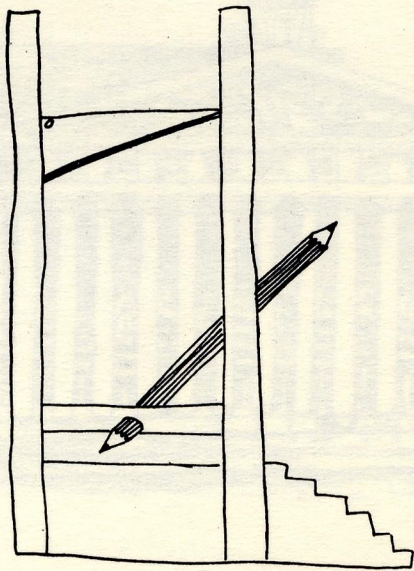
Ὁ Ὀδυσσεύς Ἀγγελῆς καί ἡ νεολαία τό Μάιο τοῦ 1967. Τό Σταυράκι καί ἡ μεραρχία Ἡπείρου 105

Γεώργιος Παπαδόπουλος, Τάγματα Ἀσφαλείας καί «Χ». Μιά ἀπόπειρα συγκέντρωσης καί ἐπανεκτίμησης τοῦ παλαιότερου καί νεότερου τεκμηριωτικοῦ ὕλικου 109

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ἡ μειονοτική ἐκπαίδευση στήν Δ. Θράκη. Ἀπό τό ἀρχεῖο τῆς γενικῆς ἐπιθεώρησης ξένων καί μειονοτικῶν σχολείων καί τοῦ συντονιστικοῦ συμβουλίου (1945-1967)..... 148

Σοσιαλιστικές ἐκτιμήσεις γιά τήν καπιταλιστική Ἑλλάδα. Ὁ θεσμός τῶν *Reisekader* τῆς Γερμανικῆς Λαοκρατικῆς Δημοκρατίας 160

[Αταύτιστο], π. *Πορεία*, τχ. 16, Ὀκτ. 1970

«Ἑλλάς Ἑλλήνων –καί ὄχι μόνο– Γελοιογράφων»

ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ ΤΥΠΟ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Απαγορεύεται ἡ δημοσίευση» ... «γελοιογραφιῶν ἢ φωτογραφιῶν πού μποροῦν νά θίξουν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο τούς βασιλεῖς καί μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς κυβέρνησης, τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἢ τήν προσπάθεια τοῦ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ γενικότερα»¹. Αὐτό ὀρίζεται στήν παράγραφο 8 τῶν Γενικῶν Ὁδηγιῶν πού κοινοποιεῖ ἡ νεοσυσταθεῖσα Ὑπηρεσία Λογοκρισίας –μεταξύ ἄλλων καί στίς ἐφημερίδες– λίγες μόλις ἡμέρες μετά τό πραξικόπημα, καί συγκεκριμένα στίς 29 Ἀπριλίου 1967.

Ἄν, ἐνδεχομένως, ἀρχικά, ἡ ρητή ὑπόδειξη τῆς γελοιογραφίας ὡς «ἐπικίνδυνης» καί ὡς ἐκ τούτου ὑποκείμενης στήν προληπτική λογοκρισία, ξαφνιαίνει, μέ μιά δεύτερη σκέψη ἡ ἐπιλογή αὐτή γίνεται περισσότερο κατανοητή. Κατ' ἀρχήν ἡ πολιτική γελοιογραφία προϋποθέτει τήν ἐκ τῶν προτέρων ἀποδοχή τῆς σάτιρας καί τῆς κριτικῆς, καθώς καί τήν ἀνοχή – κάτι μέ τό ὅποιο οἱ δικτάτορες δέν ἦταν διατεθειμένοι νά συνυπάρξουν². Κατά δεύτερον, ἡ γελοιογραφία στήν Ἑλλάδα εἶχε ἕνα «ἐνδοξο παρελθόν», τό ὅποιο ἐκφραζόταν μέ τήν εὐρύτατη διάδοση καί ἀπήχησή της πού ξεπερνοῦσε κατά πᾶσα πιθανότητα τήν μέση ἀναγνωσιμότητα τῶν ἐφημερίδων. Ἐπιπλέον, ἡ δεκαετία τοῦ '60 ἦταν μιά ἀπό τίς «χρυσές» περιόδους τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς γελοιογραφίας καί οἱ μνημες ἀπό τήν στάση της τίς μέρες τῶν Ἰουλιανῶν τοῦ 1965 παρέμεναν ἀκόμη νωπές. Δέ θά μποροῦσε λοιπόν ἡ ὑπηρεσία λογοκρισίας νά φιμώσει τούς δημοσιογράφους καί ν' ἀφήσει τούς γελοιογράφους ν' «άλωνίζονται», δηλαδή νά σατιρίζουν, νά καυτηριάξουν καί νά γελοιοποιοῦν. Σοφά λοιπόν ποίησαν οἱ λογοκριτές, σπεύδοντες νά βάλουν «τό πενάκι στό γύψο»³.

Ἀπέναντι στή νέα πραγματικότητα, διαμορφώθηκαν, στή μικρή κοινότητα τῶν γελοιογράφων, δύο τάσεις: ἡ μία πού ὑποστήριζε ὅτι πολιτική γελοιογραφία ὑπό καθεστῶς λογοκρισίας δέν νοεῖται καί ἡ ἄλλη πού ὑποστήριζε ὅτι ἡ πολιτική γελοιογραφία μποροῦσε νά ἐπιβιώσει τῆς λογοκρισίας μέσω τοῦ ὑπονοούμενου καί τοῦ ὑπαινιγμοῦ⁴. Σέ ὅσους ἀργά ἢ γρήγορα μάζεψαν τά μελάνια τους, ἔπλυναν τά πενάκια τους καί στράφηκαν ἄλλοῦ⁵, συγκαταλέγονται ὁ Μπόστ (Μέντης Μποστατζόγλου)⁶, ὁ Μίνως Ἀργυράκης, ὁ Γιάννης Καλαϊτζῆς κ.ἄ., ἐνῶ σ' αὐτούς πού

Τό σύνολο τῶν ἐφημερίδων-περιοδικῶν πού σχολιάζεται στή συνέχεια προέρχεται ἀπό τή συλλογή ἀντιδικτατορικῶν ἐντύπων τῶν ΑΣΚΙ.

1. «Γενικές Ὁδηγίες τῆς Ὑπηρεσίας Λογοκρισίας», (μεταφρασμένες ἐδῶ) ὅπως παρατίθενται στό Robert Mc Donald, *Pillar and Tinderbox, Greek Press and the Dictatorship*, Νέα Ὑόρκη 1993, σ. 215.

2. Ὅπως σημειώνει ἡ Ἑλένη Βλάχου «[οἱ δικτάτορες] μισοῦν τούς σκιτσογράφους» βλ. Ἑλένη Βλάχου, «Οἱ συνταγματάρχες καί ὁ Τύπος», Richard Clogg - Γ. Γιαννόπουλος (ἐπιμ.), *Ἡ Ἑλλάδα κάτω ἀπό στρατιωτικό ζυγό*, Μετάφραση: Η. Κανακάκη - Γ. Γιανουλόπουλος, Ἀθήνα 1976, σ. 133.

3. Δανείζομαι τή φράση ἀπό τό ὁμώνυμο λεύκωμα τοῦ γελοιογράφου Βασίλη Χριστοδούλου, πού περιλαμβάνει γελοιογραφίες του ἀπό τήν περίοδο τῆς δικτατορίας (ἐκδόθηκε τό 1975).

4. Ἡ παραπάνω διάκριση δέν ὑποκρύπτει κανενός εἶδους ἀξιολογική κρίση ἀπό μέρους μας.

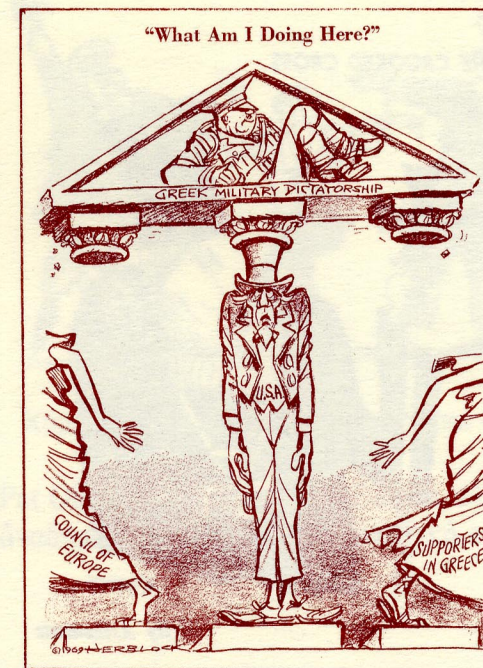
5. Ὁ Μπόστ δημιουργοῦσε «ὄρεα δόρα» γιά τό μαγαζί του στήν ὁδὸ Ὀμήρου, ὁ Γιάννης Καλαϊτζῆς ἀσχολήθηκε μέ τή διαφήμιση, ἐνῶ ὁ Μίνως Ἀργυράκης ἔφυγε γιά τό ἐξωτερικό.

6. Ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ ἀργότερα μέ τόν δικό του

προσπάθησαν νά συνεχίσουν κάτω από τίς έντελῶς νέες συνθήκες πού επέβαλε ή λογοκρισία ἀνήκουν ὁ Κώστας Μητρόπουλος, ὁ Βασίλης Χριστοδούλου, ὁ Κύρ (Γιάννης Κυριακόπουλος) κ.ἄ.

Καθώς ὁ ἀντιδικτατορικός τύπος τοῦ ἐξωτερικοῦ δέν ὑπέκειτο σέ τέτοιου εἴδους περιορισμούς, κρίναμε ὅτι θά ἦταν περισσότερο πρόσφορος γιά τήν ἀναζήτηση εἰκονογράφησης γιά τό παρόν ἀφιέρωμα. Τό ὑλικό πού συγκεντρώθηκε (πάνω ἀπό 250 γελοιογραφίες) θεωροῦμε ὅτι μᾶς δικαίωσε. Ἔτσι, παρουσιάζεται ἐδῶ μέρος τῶν γελοιογραφιῶν πού δημοσιεύθηκαν ἢ ἀναδημοσιεύθηκαν στά ἐξῆς ἔντυπα⁷: τήν ἐφ. Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, «Εβδομαδιαία Ἑλληνική Ἀντιστασιακή Ἐφημερίδα», πού ἐκδίδεται στή Ρώμη (ἀποδελτιώθηκαν φύλλα τῶν ἐτῶν 1970-1973)· τό π. Πορεία τῆς ΕΠΕΣ (Ἐνωση τῶν ἐν Παρισίοις Ἑλλήνων Σπουδαστῶν) (τεύχη τῶν ἐτῶν 1967-1971)· τό π. L'autre Grèce, πού ἐκδίδεται στό Παρίσι (τεύχη τῶν ἐτῶν 1971-1973)· τό π. Eleutheria «A journal of Greek news and opinion published by the Committee for the Restoration of Democratic Government in Greece», πού ἐκδίδεται στήν Μασαχουσέτη τῶν ΗΠΑ (τεύχη τῶν ἐτῶν 1970-1973)· τό π. Greek Report «A monthly publication of uncensored information and documents about Greek affairs» πού ἐκδίδεται ἀπό τόν Παναγιώτη Λαμπρία στό Λονδίνο (τεύχη τῶν ἐτῶν 1969-1971)· τό π. Hellenic Review, πού ἐκδίδεται ἀπό τήν Ἑλένη Βλάχου στό Λονδίνο (τεύχη τοῦ 1968)· τό π. Monthly Review of International Press on Greece «An edition of the Greek Resistance» (χ.τ.ἔ., χ.χ.).

Ἄλλά τί εἶδους γελοιογραφίες βρίσκει κανεῖς στόν ἀντιδικτατορικό τύπο τοῦ ἐξωτερικοῦ; Κατ' ἀρχήν νά σημειώσουμε ὅτι μιλάμε ἀποκλειστικά καί μόνο γιά πολιτικές γελοιογραφίες πού ἔχουν ὡς θέμα τους τή δικτατορία, ὅπως ἐπιβάλλει ὁ χαρακτήρας τῶν ἐντύπων στά ὁποῖα αὐτές δημοσιεύονται. Τά ἔντυπα αὐτά συνιστοῦν ἔτσι, κατά παράδοξο τρόπο, ἕνα πανόραμα τῆς γελοιογραφικῆς παραγωγῆς τῆς περιόδου. Κι αὐτό γιατί στίς σελίδες τους φιλοξενοῦν τρία διαφορετικά εἶδη γελοιογραφιῶν καί δημιουργῶν: πρωτότυπα, ἀναδημοσιεύσεις ἀπό τόν ἑλληνικό καί ἀναδημοσιεύσεις ἀπό τόν διεθνή τύπο. Τά πρωτότυπα σκίτσα ἀποτελοῦν ἐθελοντική συνεισφορά τῶν γελοιογράφων (ἀλλά καί ἐρασιτεχνῶν ἐνδεχομένως). Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι πιθανές ἰδεολογικές συγγένειες τῶν δημιουργῶν μέ τά ἔντυπα διαμορφώνουν ἀποκλειστικές συνεργασίες, ὡς εἴθισται στόν Τύπο. Ὅμως, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν γελοιογραφιῶν πού φιλοξενοῦνται στίς σελίδες τους ἀποτελοῦν ἀναδημοσιεύσεις ἀπό ἄλλα ἔντυπα. Ἐδῶ διακρίνονται δύο κατηγορίες: οἱ γελοιογραφίες πού ἀναδημοσιεύονται ἀπό τόν ἀθηναϊκό τύπο καί ἐκεῖνες πού

Herblock, π. *Greek Report*,
τχ. 12, Ἰαν. 1970

ἰδιαίτερο τρόπο τά αἷτια τῆς «ἐξαφάνισής» του: «Ὁ λόγος διά τόν ὅπιον ἔχω ἀποσυρθῆ τελείως ἀπό τόν προσκήνιον τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς ἐπί μίαν πενταετίαν, εἶνε διότι τās ἡμέρας ἀφτάς τελιόνω ἕνα ἐπιστημονικόν Μου βιβλίον μέ θέμα τήν Δικτατορίαν. Ἡ μελέτη Μου ἀφτή, γεμάτη χρυσῶν σελίδων, εἶνε προϊόν μεγάλου μόχθου καί κόπου πού μέ ἀπησχόλη χρόνια»· βλ. Μπόστ, «Ἐπὲρ Δικτατορίας», ἐφ. Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, 8 Ἰουνίου 1972, ἀναδημοσίευση ἀπό τό π. Ἀντί. Τό 1973 ὅμως, μετά ἀπό πρόταση τοῦ διευθυντῆ τοῦ π. Ταχυδρόμος Γιάννη Καψῆ, ὁ Μπόστ ἐπανέρχεται στήν ἐνεργό δράση, πού θά τόν ὀδηγήσει, λίγο ἀργότερα, μαζί μέ τόν Καψῆ καί τόν ἀρχισυντάκτη Ἀνδρόνικο Μαρκάκη, στό ἐδώλιο τοῦ κατηγορουμένου, ὅπου θά καταδικαστοῦν καί οἱ τρεῖς μέ ἀναστολή· βλ. Ρένα Ἀγγουρίδου, «Λαϊκαί Εἰκόναί Ὀμήρου 21», ἐφ. Ἡ Καθημερινή, «Ἐπτὰ Ἡμέρες», 18 Μαΐου 2003, σ. 23 (ἀφιέρωμα στόν Μπόστ).

7. Κριτήριο ἐπιλογῆς τῶν ἐντύπων ἀποτελέσει ἡ δημοσίευση γελοιογραφιῶν στίς σελίδες τους.

THE CROOKED CROSS

«Αρμενιστής» [ἀταύτιστο ψευδώνυμο], π. *Greek Report*, τχ. 3, Ἀπρ. 1969

8. Ἐκδίδοντας τό 1974 στήν Ἀθήνα τό λεύκωμα Ἑλλάς. Πρόκειται γιά ἐπανεκδοση τοῦ λευκώματος πού εἶχε κυκλοφορήσει τό 1968 στό Παρίσι.

9. Μέ τό ψευδώνυμο αὐτό ἐξέφραζε τήν «ἀδυναμία» του στή γνωστή τριάδα Μακαρέζου, Παπαδόπουλου, Πατακοῦ· βλ. περισσότερα στό Solour (Ἀντώνης Νικολόπουλος), «Ὁ κύριος ΚΥΡ», π. Ως3, τχ. 14, 11 Φεβρ. 2002, σ. 38.

10. Βλ. Index of APCA - Amateur and Professional Cartoonists Association.

11. Βλ. περισσότερα στό Library of Congress, Information Bulletin, April, 1998, τχ. 57, ἀρ. 4 στό <http://www.loc.gov/exhibits/oliphant/>.

12. Βλ. περισσότερα στό http://en.wikipedia.org/wiki/Bill_Mauldin.

13. Ἀπό τό 1989 συνεργάζεται μέ τήν ἐφ. *Post*, ἐνῶ τό 1980 ἔλαβε γιά δεύτερη φορά τό βραβεῖο Pulitzer. Βλ. περισσότερα στό http://www.palmbeachpost.com/opinion/content/opinion/wright_bio.html.

ἀναδημοσιεύονται ἀπό τόν διεθνή. Κοινό χαρακτηριστικό καί τῶν δύο ἢ κριτική καί ἡ σάτιρα τῆς δικτατορίας.

Αὐτές οἱ τρεῖς κατηγορίες παρουσιάζουν ἀντίστοιχο ἀριθμό προβλημάτων, ὅταν θελήσει νά μιλήσει κανεῖς γιά τούς γελοιογράφους, καθώς ἡ ταύτιση τῶν προσώπων προσκρούει σέ διάφορους σκοπέλους. Πρῶτος καί βασικότερος τά ἀνυπόγραφα πρωτότυπα σκίτσα, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν μεγάλο μέρος τοῦ δημοσιευμένου ὑλικοῦ. Πρόκειται γιά δημιουργίες ἐλλήνων γελοιογράφων πού ζοῦν κατά πᾶσα πιθανότητα στήν Ἑλλάδα καί διοχετεύουν παράνομα τά σκίτσα τους στά ἔντυπα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ ταύτισή τους κατέστη δυνατή μόνο σέ ὀρισμένες ἀπό αὐτές καί μόνο στήν περίπτωση πού οἱ ἴδιοι ἀργότερα δήλωσαν τήν πατρότητα τῶν σκίτσων, ὅπως π.χ. ὁ Ἀλέξης Κυριτσόπουλος⁸. Ἐπόμενος σκόπελος τά ψευδώνυμα πού χρησιμοποιοῦν οἱ Ἕλληνες δημιουργοί, σέ συνδυασμό μέ τή σκόπιμα παραποιημένη γραμμή τοῦ σκίτσου τους, γεγονός πού δυσχεραίνει τήν ἀναγνώρισή τους. Ἐτσι, γιά παράδειγμα, δέν εἶναι καθόλου εὔκολο, νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι πίσω ἀπό τό ψευδώνυμο «Mac Paras» κρύβεται ὁ γνωστότατος ΚΥΡ⁹. Δέν σταθήκαμε τό ἴδιο τυχεροί μέ τόν δημιουργό πού κρύβεται πίσω ἀπό τό ψευδώνυμο «Αρμενιστής» καί τοῦ ὁποῖου γελοιογραφίες δημοσιεύονται στό π. *Greek Report*. Ἐκεῖνοι πού μᾶς «ἀπαλλάσσουν» ἀπό τήν ὅποια ἔρευνα εἶναι οἱ Μίνως Ἀργυράκης καί Δῆμος Σκουλάκης, οἱ ὁποῖοι ὑπογράφουν τά σκίτσα τους.

Σχετικά μέ τούς ξένους δημιουργούς, γελοιογραφίες τῶν ὁποίων ἀναδημοσιεύονται στά ἀντιδικτατορικά ἔντυπα, ἡ ταύτισή τους καθίσταται προβληματική ἐξαιτίας τοῦ ὅτι, πολύ συχνά, τά ἐν λόγῳ ἔντυπα ἀρκοῦνται στήν ὑπογραφή τοῦ γελοιογράφου, χωρίς νά δημοσιεύεται τό ὄνομά του. Κι ἐδῶ δέν κατέστη πάντα δυνατό νά ἀναγνωριστοῦν τά πρόσωπα πού δηλώνονται ἀπό τίς δυσανάγνωστες ὑπογραφές. Αὐτοί πού «ἀποκαλύπτονται» εἶναι: ὁ Gib Crockett, ἀμερικανός γελοιογράφος τῆς ἐφ. *Washington Star* τίς δεκαετίες '50-'70¹⁰. Ὁ Pat Oliphant, ἕνας ἀπό τούς γνωστότερους ἀμερικανούς γελοιογράφους, ὁ ὁποῖος συνεργάστηκε μέ τίς ἐφ. *Adelaide News*, *Denver Post* καί *Washington (Evening) Star* καί τό 1966 τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο Pulitzer¹¹. Ὁ Bill Mauldin, ἀμερικανός γελοιογράφος πού ἔγινε ἰδιαίτερα γνωστός ἤδη ἀπό τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ὅταν συνεργαζόταν μέ τήν στρατιωτική ἐφ. *Stars and Stripes* καί στή συνέχεια μέ τίς ἐφ. *St. Louis Post* καί *Chicago Sun-Times* καί ὁ ὁποῖος τιμήθηκε δύο φορές μέ τό βραβεῖο Pulitzer (1945, 1959)¹². Ὁ Don Wright, ἀμερικανός γελοιογράφος στήν ἐφ. *The Miami News*, ὁ ὁποῖος τό 1966 τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο Pulitzer¹³. Ὁ Tony

Auth, αμερικανός γελοιογράφος στην έφ. *The Philadelphia Inquirer*¹⁴. 'Ο Mischa Richter, αμερικανός γελοιογράφος, γνωστός κυρίως για τή δουλειά του στο π. *The New Yorker*¹⁵. 'Ο Herblock (Herbert Lawrence Block), ένας από τούς μεγαλύτερους αμερικανούς γελοιογράφους, ό οποίος συνεργάστηκε αρχικά μέ τήν έφ. *Chicago Daily News* και από τό 1946 μέ τήν *Washington Post*¹⁶ και τιμήθηκε μέ τό βραβείο Pulitzer (1942, 1954)¹⁷. 'Ο πολύ γνωστός στή χώρα μας Plantu, γάλλος γελοιογράφος, συνεργάτης τῶν έφ. *Le Monde*, και *Le Monde diplomatique*¹⁸. 'Ο δανός γελοιογράφος Klaus Albrechtsen. 'Ο Fritz Behrendt, γερμανός γελοιογράφος διεθνῶς γνωστός, καθώς ή δουλειά του παρουσιάστηκε σέ περισσότερες από 22 έφημερίδες στήν Εὐρώπη και τίς ΗΠΑ¹⁹. 'Ο Luis Murschetz, γερμανός γελοιογράφος, ό οποίος συνεργάστηκε μέ τίς έφ. *Süddeutschen Zeitung* και *Die Zeit*²⁰. Τέλος, ό Lutz Backes, γερμανός γελοιογράφος, πού συνεργάστηκε μεταξύ άλλων μέ τούς *New York Times* και έγινε διεθνῶς γνωστός, καθώς τά σκίτσα του παρουσιάστηκαν σέ πάνω από 40 χῶρες²¹.

Χαμογέλα! Χορεύεις τώρα γιατί είσαι δημοκρατία!

Pat Oliphant, έφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, 21 'Ιουν. 1973, αναδημοσίευση από τό αμερικανικό π. *Newsweek*

Από τήν παραπάνω παρουσίαση καθίσταται προφανής ή αριθμητική υπεροχή τῶν αμερικανῶν γελοιογράφων. 'Η εξήγηση αὐτῆς τῆς υπερεκπροσώπησης μοιάζει εξίσου προφανής: ή αίσθηση ότι ἀκόμη και οί αμερικανοί γελοιογράφοι και κατ' ἐπέκταση και ό αμερικανικός λαός δέν στηρίζουν τό νέο στρατοκρατικό καθεστῶς, προσφέρει πολλά σ' έναν ἀγώνα ἐναντίον τῆς «ξενόδουλης, αμερικανοκίνητης δικτατορίας». Είναι χαρακτηριστικό ότι ό Herblock ἀναφέρει πῶς ή Μελίνα Μερκούρη τόν εἶχε εὐχαριστήσει προσωπικά για τήν προσφορά του στήν ὑπόθεση τῆς Ἑλλάδας, λέγοντάς του ότι οί γελοιογραφίες του κυκλοφοροῦν εὐρέως στήν Ἑλλάδα παράνομα²².

Τέλος, ένα ἀκόμη πρόβλημα στήν προσέγγιση τῶν ἀντιδικτατορικῶν γελοιογραφιῶν σχετίζεται μέ τήν ταύτιση τῆς πηγῆς ἀπό τήν ὁποία ἀντλεῖται ή ἀναδημοσιευμένη ἀπό τόν διεθνή τύπο γελοιογραφία: συχνά τό ἔντυπο ἀπό τό ὁποῖο ἀναπαράγεται ή γελοιογραφία περιγράφεται μέ τή φράση «ἀπό γερμανική ἔφημερίδα», γεγονός πού καθιστᾶ προβληματική τήν τεκμηρίωση.

Οί πρωτότυπες γελοιογραφίες, πού προέρχονται ἀπό ἔλληνες δημιουργούς (ἀνυπόγραφες ή ψευδώνυμες οί περισσότερες, ὅπως ἀναφέραμε), ἔχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: είναι σχεδόν ὅλες χωρίς λόγια. Αὐτό ἐνδεχομένως ὀφείλεται στήν ἀραιή περιοδικότητα τῶν ἐντύπων, ὅπου ή ἄμεση ἐπικαιρότητα είναι ἐξ ὀρισμοῦ ἐξοβελισμένη, και ὡς ἐκ τούτου και οί γελοιογραφίες συμμορφώνονται μ' αὐτό τό χαρακτήρα γενικῆς ἐπισκόπησης. Φαίνεται ὅμως ότι είναι και κάτι παραπάνω: οί

14. Τό 1976 τιμήθηκε μέ τό βραβείο Pulitzer. Βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Tony_Auth.

15. Βλ. στο http://en.wikipedia.org/wiki/Mischa_Richter.

16. Ἐγινε ιδιαίτερα γνωστός τή δεκαετία τοῦ '50 για τόν «πόλεμο» πού εἶχε κηρύξει στο γερουσιαστή McCarthy. Σέ γελοιογραφία του, τόν Μάρτιο τοῦ 1950, ἐμφανίζεται για πρώτη φορά ό ὄρος «μακαρθισμός» βλ. περισσότερα στο Herblock, *A Cartoonist's Life*, Νέα Ἰόρκη 1998, σ. 132-135.

17. Τό 1979 ἔλαβε για μία ἀκόμη φορά τό βραβείο Pulitzer, για τό σύνολο τοῦ ἔργου του· βλ. περισσότερα στο ἴδιο, *passim*.

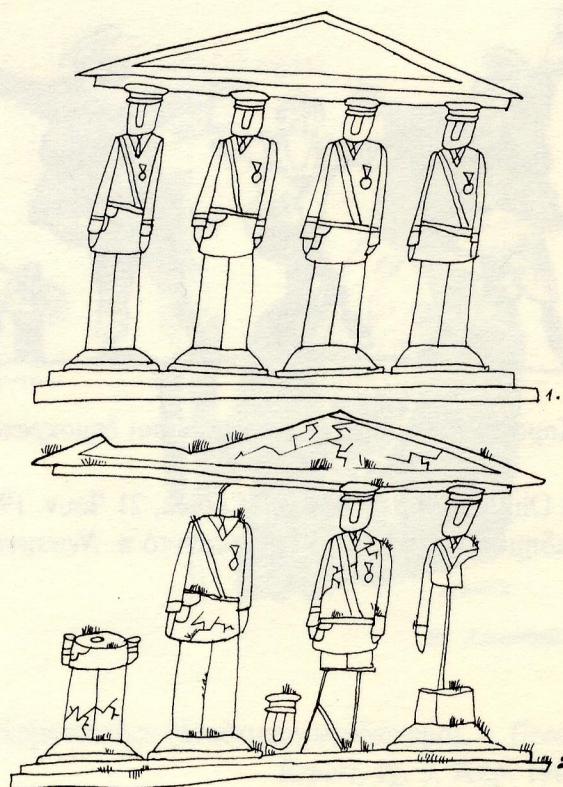
18. Βλ. περισσότερα στο www.plantu.net, καθώς και στο <http://fr.wikipedia.org/wiki/Plantu>.

19. Σέ Ἄμστερνταμ, Στοκχόλμη, Κοπεγχάγη, Ζυρίχη, Φραγκφούρτη, Βερολίνο, Λός Ἄντζελες, Νέα Ἰόρκη, ἀλλά και Τέλ Ἀβίβ· βλ. περισσότερα στο <http://www.hdg.de/Final/eng/page2359.htm>.

20. Βλ. περισσότερα στο http://de.wikipedia.org/wiki/Luis_Murschetz.

21. Βλ. <http://www.lutz-backes.com>.

22. Herblock, *A Cartoonist's Life*, ὁ.π., σ. 211-212, ὅπου και δημοσιεύονται δύο γελοιογραφίες του μέ θέμα τή δικτατορία στήν Ἑλλάδα.

Ἀλέξης Κυριτσόπουλος, π. Πορεία, τχ. 7,
Ἰαν.-Μάρτ. 1968

συγκεκριμένες γελοιογραφίες δέν ἀσκοῦν κριτική σέ συγκεκριμένες πράξεις τοῦ καθεστώτος, δέν τό ἀποδέχονται καί δέ συνομιλοῦν μαζί του· τό καταγγέλλουν στό σύνολό του. Γι' αὐτό οἱ γελοιογραφίες αὐτές παρουσιάζουν μέ δραματικό τρόπο τά ἀποτελέσματα καί τίς συνέπειες τῆς ἐπιβολῆς του: τά βασανιστήρια, τή στέρηση ἐλευθερίας, τή λογοκρισία (ἓνα θέμα πού «πονάει» πολύ)· καταγγέλλουν ἐπίσης τό φασιστικό πρότυπο τῆς δικτατορίας, τήν ψεύτικη εἰκόνα πού προσπαθεῖ νά παρουσιάσει στό ἐξωτερικό καί βέβαια τό ρόλο τῶν ΗΠΑ στό πραξικόπημα.

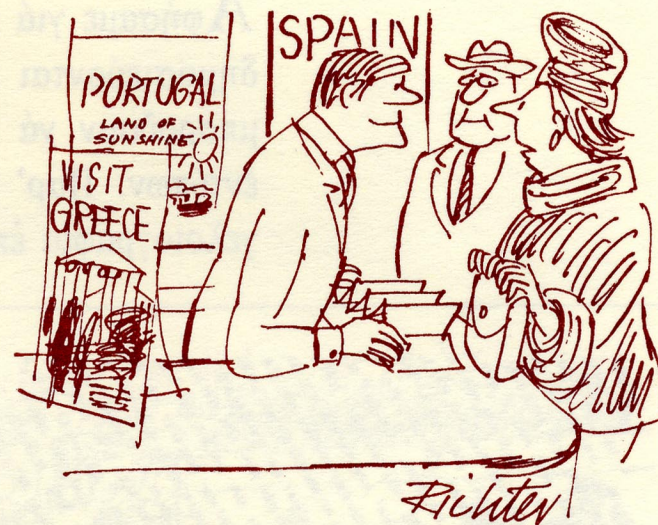
Ἰδιαίτερο ὅμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καί οἱ γελοιογραφίες πού ἀναδημοσιεύονται ἀπό τόν ἀθηναϊκό Τύπο. Ἐδῶ οἱ γελοιογράφοι, πού συνέχισαν νά ἐργάζονται παρά τό καθεστῶς λογοκρισίας, προσπάθησαν νά ποῦν τά πράγματα μέ ἓναν τρόπο διαφορετικό: οἱ γελοιογραφίες τῆς περιόδου δέ λένε ποτέ τίποτε ξεκάθαρα, μιλοῦν μόνο μέ ὑπονοούμενα, κλείνοντας τό μάτι στόν ἀναγνώστη. Ἐπιστρατεύονται, γιά τό λόγο αὐτό, κάθε εἶδους φράσεις καί εἰκόνες, πού ἀφήνουν μιά χαραμάδα μειδιάματος. Καί μοιάζει νά τά καταφέρνουν. Τό ἀναγνωστικό κοινό ἐκπαιδεύεται γρήγορα σ' αὐτό τό νέο εἶδος καί καταφέρνει νά δεῖ καί νά γελάσει μέ κάτι λιγότερο προφανές καί περισσότερο περίτεχνο. Τό εἶδος αὐτό τυγχάνει τῆς ἀναγνώρισης τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ τύπου τοῦ ἐξωτερικοῦ: ἀναδημοσίευσή τους σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τά ἔντυπα τίς ἀξιοδοτεῖ αὐτόματα ὡς «ἀντιστασιακές», κερδίζοντας μέ κάποιο τρόπο τό σεβασμό. Ὅπως γράφει χαρακτηριστικά ἡ *Ἐλεύθερη Ἑλλάδα*, στίς 16 Σεπτεμβρίου 1971, πάνω ἀπό μία γελοιογραφία τοῦ Κώστα Μητρόπουλου πού ἀναδημοσιεύεται ἀπό τά *Νέα*, «οἱ μή χουντικές ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας, μή μπορώντας λόγω τοῦ δρακόντιου περί τύπου νόμου νά σχολιάσουν ἐλεύθερα τά πολιτικά γεγονότα, καταφεύγουν πολύ συχνά στίς γελοιογραφίες γιά νά ἐκφράσουν τή γνώμη τους». Ἀναδημοσιεύονται ἔτσι γελοιογραφίες τῶν Βασίλη Μητρόπουλου, Βασίλη Χριστοδούλου, Κύρ, Φωκίωνα Δημητριάδη, Μπόστ καί Κώστα Μητρόπουλου.

Ἰδιαίτερη μνεία ἀξίζει νά γίνει γιά τήν περίπτωση τῶν γελοιογραφιῶν τοῦ Κώστα Μητρόπουλου. Δέ μοιάζει νά εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὅλα τά ἔντυπα τά ὁποῖα ἀποδελτιώθηκαν δημοσιεύουν δείγματα τῆς δουλειᾶς του. Ἡ πρωτοκαθεδρία αὐτή φαίνεται ὅτι ὀφείλεται σέ τρεῖς λόγους: Κατ' ἀρχήν ὁ Κώστας Μητρόπουλος διανύει ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60 τή «χρυσή» του περίοδο. Ἔχει διαδεχθεῖ τόν «πατριάρχη» τῆς ἐλληνικῆς γελοιογραφίας, Φωκίωνα Δημητριάδη, καί ἔχει καθιερώσει ἓνα εἶδος γελοιογραφίας περισσότερο «εὐρωπαϊκῆς», στήν ὁποία ἡ λεζάντα δέν εἶναι πάντα ἀπαραίτητη, μέ ἀποτέλεσμα νά καθίσταται λιγότερο ἐπικαιρική. Κατά

δεύτερον, ή συνεργασία του με τά έντυπα του συγκροτήματος Λαμπράκη (*Τά Νέα, Τό Βήμα, Ταχυδρόμος*), έντυπα τά όποία έκφράζουν τόν πολιτικό χώρο του Κέντρου, φαίνεται πώς διευκολύνει τήν ύποδοχή του από τά αντιδικτατορικά έντυπα. Τέλος, οί γελοιογραφίες του στό *Βήμα* και τόν *Ταχυδρόμο* τīs μέρες τών Ίουλιανών του 1965²³, στίς όποιες παρουσίαζε τή δικτατορία νά βρίσκεται πρό τών πυλών, τόν έχει καταστήσει ένα είδος «Τειρεσία» τής έλληνικής πολιτικής γελοιογραφίας εκείνη τήν περίοδο, μιās και δικαιώθηκε με δραματικό τρόπο.

Οί γελοιογραφίες του διεθνούς τύπου εμφανίζονται, όπως είναι φυσικό, λιγότερο καταγγελτικές από τīs αντίστοιχες τών έλλήνων συναδέλφων τους και περισσότερο κριτικές. Ο ρόλος τής Αμερικής στό πραξικόπημα και ή στάση τής διεθνούς κοινότητας γενικότερα, είναι τό κύριο θέμα που προβάλλεται εδώ. Για νά γίνουν όμως κατανοητές από τό αναγνωστικό κοινό τών χωρών τους οί γελοιογραφίες οί σχετικές με τή δικτατορία επιβάλλεται νά καταφεύγουν στή χρήση εικόνων και στερεοτύπων που παραπέμπουν άμέσως στήν Ελλάδα. Για παράδειγμα, μία γελοιογραφία με τόν Παπαδόπουλο δέ θά είχε νόημα σ' αυτήν τήν περίπτωση. Αντίθετα μία γελοιογραφία με τήν Ακρόπολη που έχει μετατραπεί σε φυλακή ή τήν άλυσοδεμένη Ελλάδα (είκόνα πολύ οικεία και σ' έμάς σε άλλες έποχές) γίνεται εύληπτη για τόν αναγνώστη μιās γερμανικής έφημερίδας. Η χρήση τής Ακρόπολης και γενικότερα τών αρχαιοτήτων είναι ευρύτατη από τούς ξένους γελοιογράφους, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ή σάτιρα του «λίχνου τής δημοκρατίας» από άρκετους – δέ λείπει βέβαια και τό στερεότυπο τής τουριστικής Ελλάδας ως χώρας του ήλιου και τής θάλασσας, τής όποιας οί κάτοικοι χορεύουν συρτάκι.

Οί πρωτότυπες γελοιογραφίες τών έλλήνων δημιουργών από τήν άλλη, έχουν συχνά τήν τάση νά γελοιοποιούν τούς φορείς τής εξουσίας και προσωπικά –όπως λόγου χάριν στήν περίπτωση του Παπαδόπουλου αλλά και τό σύνολό τους– και νά παρουσιάζουν τό βίαιο και παρανοϊκό πρόσωπό τους στήν προσπάθεια νά καταδείξουν τό γελοίο και τραγικό συνάμα του πράγματος. Η περισσότερο «δέσμια» γελοιογραφία, αυτή που αναδημοσιεύεται από τīs αθηναϊκές έφημερίδες, καταφεύγει στήν είκόνα του μέσου Έλληνα, χωρίς νά προσωποποιεί τήν κριτική του καθεστώτος –παρα μόνο προς τό τέλος, στήν περίπτωση του Μαρκεζίνη–, ενώ στό πλαίσιο του ύπαινετικού της χαρακτήρα χρησιμοποιεί κάποιες φορές τά πρότυπα και στερεότυπα τής έλληνικής αντίστασης: τόν τσολιά που θυμίζει τόν Κολοκοτρώνη και τόν βρακοφόρο κρητικό...

Έχουν μείνει δημοκρατίες με θερμό κλίμα;

Mischa Richter, π. *Hellenic Review*, τ. 1, άρ. 2, Ίούλ. 1968, αναδημοσίευση από αταύτιστο έντυπο του έξωτερικού

23. Οί γελοιογραφίες αυτές εκδόθηκαν τήν ίδια χρονιά ως λεύκωμα με τόν τίτλο *Ποτέ πιά*.

Ἀφήσαμε για τό τέλος τό ἐρώτημα πού διατρέχει αὐτό τό κείμενο ἀπό τήν ἀρχή: για ποιό λόγο δημοσιεύονται γελοιογραφίες στά ἀντιδικτατορικά ἔντυπα τοῦ ἐξωτερικοῦ; Τήν ἀπάντηση θά μπορούσαν νά τή δώσουν, προφανῶς, οἱ ἄνθρωποι πού ἐνεπλάκησαν στήν ἔκδοση αὐτῶν τῶν ἐντύπων. Παρ' ὅλα αὐτά θά διακινδυνεύσουμε τή διατύπωση κάποιων σκέψεων. Κατ' ἀρχήν ἡ γελοιογραφία ἐπέχει θέση κειμένου μέσα στίς σελίδες, ἐνός κειμένου ὅμως πού μιλάει καί κάποιες

φορές φωνάζει χωρίς λόγια, στηριζόμενο στήν εἰκόνα πού κάθε γελοιογράφος σκηνοθετεῖ μέ τόν δικό του τρόπο. Ἡ ἄποψη αὐτή ἐνισχύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ γελοιογραφίες δέν ἀποτελοῦν σχεδόν ποτέ συνοδευτική εἰκονογράφηση ἐνός κειμένου. Εἶναι κείμενο οἱ ἴδιες. Ἄν λοιπόν τά κείμενα τῶν ἐντύπων αὐτῶν ὑπηρετοῦν ὅλα ἕνα σκοπό, τό ἴδιο πράττει καί ἡ γελοιογραφία. Ἡ δημοσίευση τῶν τριῶν διαφορετικῶν εἰδῶν γελοιογραφίας μπορεῖ νά συνοψιστεῖ σέ ἕνα τρίπτυχο σκοπῶν καί ἐπιδιώξεων: τήν ὑπόδειξη τῆς ἀντίδρασης στό ἐσωτερικό τῆς χώρας μέσω τῶν ἀναδημοσιεύσεων ἀπό τίς ἀθηναϊκές ἐφημερίδες, τήν ἀνάδειξη τοῦ διεθνoῦς ἐνδιαφέροντος για τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα μέσω τῶν ἀναδημοσιεύσεων ἀπό τόν διεθνή τύπο καί, τέλος, τήν καταγγελία τῆς δικτατορίας μέσω τῶν πρωτότυπων γελοιογραφιῶν, καμωμένων ἀπό τό ἐλεύθερο χέρι τῶν δημιουργῶν-συνεργατῶν τῶν ἐντύπων.

Ἡ πολιτική γελοιογραφία τῆς περιόδου εἶναι ἕνα θέμα πολλαπλά ἐνδιαφέρον. Προσπαθήσαμε ἐδῶ νά παρουσιάσουμε κάποιες σκέψεις καί προβληματισμούς μέσω μιᾶς πρώτης προσέγγισης γελοιογραφιῶν τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ Τύπου τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅπως, ὅμως, θά ἔλεγε ὁ μέγας μάστορας τοῦ λόγου καί τοῦ σκίτσου Μπόστ, ἀναμένουμε πάντα «μιά μελέτη ἐξονηχιστική» ... «ὄστε νά ἀποτελέσει ἕνα χρήσιμον Ἐβανγκέλιον κέ διά τόν ἀπλόν Ἑλληνα πολίτην, ἀλά κέ διά τόν φοιτητήν τῆς Χαϊλδεμβέργης πού διψᾷ διά μιάν ἀνοτέραν μόρφωσιν καί κατάρτησιν»²⁴.

Κατερίνα Δέδε

Βαγγέλης Παυλίδης, ἐφ. Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, 26 Ἰουλ. 1973, ἀναδημοσίευση ἀπό τήν ἐφ. Τό Βῆμα

24. Μπόστ, Ἐπὲρ Δικτατορίας, ὁ.π.